

Žemaitiško gyvenamojo namo langai Liaudies buities muziejuje Rumšiškėse
Windows of a Samogitian dwelling at the Rumšiškės Open-Air Folk Museum

Namas Žvėryne, Vytauto g. 29, Vilnius
A house on Vytauto Street 29 in the district of Žvėrynas in Vilnius

KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS

LIETUVOS MEDINĖ ARCHITEKTŪRA LITHUANIAN WOODEN ARCHITECTURE

Vilos „Maurė“ fragmentas, Vasario 16 g. 1, Druskininkai
Part of the summer house „Maurė“ on Vasario 16-osios Street 1, Druskininkai

LIETUVOS MEDINĖ ARCHITEKTŪRA

Lietuva nuo seniausių laikų yra medinės architektūros šalis. Dideli medienos ištekliai ir senos statybos tradicijos lėmė tai, kad iki XX a. vidurio dauguma kaimo ir dalis miesto statinių buvo mediniai. Per ilgus šimtmečius susiformavo unikalūs ir gausūs medinės architektūros paveldas: sodybiniai kaimo ir dvaro, visokios paskirties miestų ir miestelių pastatai, įvairūs gamybiniai, inžineriniai ir technikos objektai, memorialiniai paminklai, sakralinė ir mažoji architektūra.

Etniniai medinės statybos savitumai geriausiai matomi kaimo architektūroje. Ilgainiui penkiuose Lietuvos regionuose susiformavo skirtingos struktūros kaimai: Rytų Aukštaitijoje vyrauja gatviniai, miškingoje Dzūkijoje – kupetiniai kaimai, kitur – vienkiamiai. Valstiečio sodybą sudaro gyvenamasis ir keletas ar net keliolika ūkinių pastatų: svirnai, tvartai, daržinės, klojimas, jauja, pirtis ir kt. Jų tūriai, proporcijos, konstrukcijos, puošyba ir terminija yra saviti, būdingi atitinkamam regionui. Gyvenamųjų būstų skirtumai daugiausia siejami su plano ir šildymo sistemos ypatumais: senovinis žemaičių numas turi atvirą ugniakurą, troboje yra platus nuo žemės sumūrytas kaminas, dvigaleje pirkioje – duonkepė krosnis, racionalios statybos stuboje susijungia dvi skirtingos Rytų ir Vakarų Lietuvos statybos tradicijos. Konstrukcijų įvairovę rodo archajiškos pėdinės konstrukcijos klojimas, svimas su dvigubu rąstų stogu, skirtingi sienojų jungimai, kampų nėrimai. Kaimo architektūrai būdinga funkcionali, saikinga ir skoninga puošyba. Jos pobūdį lemia ne tik įrankiai, medžiaga, bet ir pastato kompozicija, tradicija, grožio suvokimas bei šeiminingo būdas. Rytų ir Mažojoje Lietuvoje mėgstama žaisminga, dinamiška, meniųjų formų gausa ir įvairovė išsiskirianti ornamentika. Žemaičiams būdinga jų charakterį atitinkanti santūri, lakoniška puošyba. Gražiausi, vertingiausi kaimo architektūros pavyzdžiai saugomi ir eksponuojami muziejuose po atviru dangumi: Rumšiškėse (Kaišiadorių r.) esančiame Lietuvos liaudies buities muziejuje, Kleboniškių kaimo buities ekspozicijoje (Radviliškio r.), Žemaitijos kaimo muziejuje (Telšiai).

Reikšminga medinės architektūros paveldo dalis – dvarai. Lietuvoje tebėra apie 500 dvarų sodybų fragmentų su 300 ypač vertingų medinių pastatų. Vertingiausių sodybų fragmentai yra išlikę Vakarų Lietuvoje – Biržuvėnų, Pavirvyčio (Telšių r.), Užvenčio (Kelmės r.) dvaruose. Tai ponų ir patarnaujantį personalo namai, įvairūs ūkiniai pastatai. Mediniuose dvaro statiniuose aiškiai matoma profesionalios architektūros ir vietos tradicijų sąveika. Perkelti į medį ir vietos dailidžių savaip perkurti stilinės architektūros elementai sukuria lietuviško dvaro savitumą.

Iki XX a. pradžios mediniai statiniai formavo provincijos miestų ir miestelių užstatymą, dauguma jų – prekybos pastatai: užkeigos namai, smuklės, krautuvės, kioskai, prekybos ir gyvenamieji namai. Jų architektūra paprasta, funkcionali, konservatyvi, ji turi regionui būdingą atspalvį. Didesniais tūriais ir puošnumu išsiskiria klebonijos ir smuklės. Deja, medinis daugelio miestelių užstatymas suardytas, yra likę tik pavienių fragmentų. Baigia nykti praktinę paskirtį praradęs medinis technikos paveldas: malūnai, kalvės, karšyklos, aliejinės, mediniai tiltai, upių keltai. Sparčiai kinta namų fasadai ir smulkioji sodybų architektūra: tvoros, vartai, šuliniai.

Kiek kitokia didžiųjų miestų priemiesčių ir kurortų architektūra, kurios yra išlikę liaudiškosios ir profesionaliosios statybos pavyzdžiai. Mišri tautinė ir turtinė miestų gyventojų sudėtis lėmė didžiulę architektūros formų ir elementų įvairovę. Čia persipina krašto statybos tradicijos, istoriniai stiliai ir vietos dailidystės mokyklų propaguotos formos. Tobuli atitinkamo laikotarpio pavyzdžiai yra profesionaliosios architektūros pastatai, projektuoti įvairių tautybių ir mokyklų architektų. Vien Vilniaus medinės architektūros paveldą sudaro daugiau nei 2000 gyvenamųjų, visuomeninių ir mišrių funkcijų statinių (vertingiausi yra Žvėryno ir Šnipiškių kompleksai).

Kurortų medinę architektūrą reprezentuoja mineralinių vandenų gydyklos ir pajūrio poilsinės. Romantizmo dvasia sukurtos vilos atspindi istorinę epochą ir įkūnija visų Europos stilių sinte-

zę. Pastatuose vyrauja šveicariškojo ir rusiškojo stilių elementai: dekoratyvios detalės, skaptuoti profiliai, daugiasluoksniai kiaurapjūvio ornamentai. Vertingiausias, įdomiausias pastatus galima pamatyti Birštone, Druskininkuose, Palangoje.

Vieni gražiausių ir geriausiai išlikusių senųjų medinių pastatų yra katalikų bažnyčios. Šiuo metu Lietuvoje jų esama apie 300. Kartu su šventoriuje stovinčiomis įvairių tūrių ir formų varpinėmis, koplyčiomis, koplytėlėmis jos sukuria savitus architektūrinius ansamblius. Bažnyčioms būdinga tobula kompozicija, išraiškingi siluetai, formų ir proporcijų darna. Jų architektūra yra ir paprastų liaudiškų, ir sudėtingų formų, puikiai atitinkančių stilinės statybos reikalavimus. Interjerus puošia meniškai drožinėti altoriai. Daugiausia senų, originalių XVIII a. bažnyčių tebestovi Žemaitijoje.

Sakralinės architektūros įvairovę papildo ir kitų konfesijų sakraliniai pastatai: cerkvės, sinagogos, kinesės ir mečetės. Lietuva yra bene vienintelė Europos šalis, kurioje po Antrojo pasaulinio karo išliko 13 medinių sinagogų.

Lietuva keletą amžių puoselėja gražią kryždirbystės tradiciją. Kryžiai, stogastulpiai, koplytstulpiai ir koplytėlės nuo seno buvo neatskiriama Lietuvos peizažo dalis. Šis unikalus kultūros reiškinys dėl tradicijos gyvybingumo ir meninių formų įvairovės pelnė aukščiausią įvertinimą kaip pasaulio nematerialaus kultūros paveldo dalis – 2001 m. Lietuvos kryždirbystė buvo įrašyta į UNESCO Žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą.

Medinė architektūra, svarbi Lietuvos savasties dalis, yra tarsi mūsų tautos istorijos metraštis, atskleidžiantis jos dvasines ir materialines vertybes. Medyje įsirėžė ne tik metų rievės, bet ir kartų patirtis, dailidžių išmonė bei meistriskumas, formavę vietos statybos tradicijas ir regionų architektūros savitumus. Šimtmečius tobulinta statyba įkūnija žmogaus kūrybos ir gamtos darną, grožio ir naudos vienybę – vertybes, liudijančias medinės architektūros šiuolaikiškumą, gyvybingumą ir tęstinumą.

**Teksto autorė Dr. Rasa Bertašiūtė
Fotografą Sigitas Gaudėža**

Bebokštė neobarokinė Kartenos bažnyčia, Kretingos r.
A towerless neo-baroque church in Kartena, Kretinga District

LITHUANIAN WOODEN ARCHITECTURE

From oldest times Lithuania has been a land of wooden architecture. Abundant supplies of timber and deeply rooted construction traditions were the reasons that until the middle of the 20th century the majority of buildings in villages and part of the buildings in towns were wooden. A unique and rich heritage of wooden architecture has been developed through the centuries: it comprises a variety of buildings belonging to farmsteads in villages, estates in larger or smaller towns, various service, engineering or technical structures, memorial monuments, and sacred and small architecture.

Ethnic peculiarities of wooden construction are best reflected in rural architecture. Over the course of history, the five separate regions of Lithuania have developed villages of different structures: regular villages with dwellings lined along a street were predominant in eastern Aukštaitija, while in Dzūkija, which is rich with forests, most villages were of the so-called haystack type, i.e. scattered; in other parts of the country separate farmsteads prevailed. On a peasant's farmstead, one could normally have found a dwelling and several outhouses, such as barns, cowsheds, granaries, baths, etc. The farmsteads have different proportions, volumes, decorations and terminology depending on the region. The differences in a dwelling would mostly be related to the layout and peculiarities of the heating system. They can be seen in an ancient numas (dwelling in Žemaitija) with an open fireplace; in a troba (another type of dwelling) with a wide chimney going from the floor upwards; in a two-sided pirkia (Aukštaitija, Dzūkija) with a bread oven, and in a rationally constructed stuba (Suvalkija) which comprises different construction traditions from eastern and western Lithuania.

The variety of building techniques is reflected in threshing barns with archaic pole constructions, in granaries with a double beam roof, and in different styles of log and corner binding. Rural architecture typically has functional, moderate and tasteful décor. The style of decorations largely depends not only on the construction tools and materials, but also on the composition of the house, the traditional concepts of beauty, and the character of the owner. For example, people in eastern Lithuania and Lithuania Minor favoured playful, dynamic ornaments characterized by a variety and abundance of artistic forms. While in Žemaitija the tradition of décor corresponded to the character of the people, both of them being moderate and laconic. The best examples of rural architecture are displayed in a number of open-air museums (Rumšiškės, Kleboniškis, and Telšiai).

Estates are another significant part of the heritage of rural architecture. In present day Lithuania, we have just around 1500 fragments of estates with three hundred extremely valuable wooden buildings. The most valuable surviving fragments are located in western Lithuania: Biržuvėnai, Pavirvytis (the region of Telšiai), and Užventis (the region of Kelmė). These are the houses of the landlords and their servants and various outhouses. Wooden buildings of estates clearly display the interaction of professional architecture and local traditions. The elements of stylistic architecture transferred on wood and in a unique way transformed by local craftsmen create the exceptional character of the Lithuanian estate.

Until the early 20th century, wooden buildings formed the basis of Lithuanian towns. The majority of these buildings were used for commercial purposes; they were run as inns, taverns, shops, and kiosks. Their architecture was simple, moderate, functional, and conservative with a tint of regional tradition. Larger and more decorative buildings used to taverns, and parsonages. It is unfortunate that most of the wooden buildings in small towns, with the exception of scattered portions of buildings, have been destroyed. The wooden technical heritage, having lost its utilitarian significance, is on the point of vanishing as well. This includes mills, smithies, wool-carding shops, small oil factories, wooden bridges, and river ferries. Façades of houses, as well as small rural architecture—fences, gates, and wells—are suffering rapid changes.

The architecture of cities, suburbs and resorts is slightly different and well represented in the examples of professional and folk construction. The great variety of architectural forms and elements was determined by mixed composition of the urban population according to nationality and wealth. It reflects construction tradition of the country and historical styles and forms promoted by local schools of carpentry. Buildings of professional architecture designed by representatives of different schools and nationalities are perfect examples of that historical period. The heritage of wooden architecture in Vilnius alone comprises over 2000 dwellings, community premises, and other buildings with multiple functions (the most valuable are located in Žvėrynas and Šnipiškės).

Recreational wooden architecture is mostly represented in mineral water spas and seaside resorts. Villas constructed in the spirit of romanticism reflect the epoch of the synthesis of European styles. Elements of Swiss and Russian styles prevail in buildings with decorative details, scooped profiles, and multi-layered carved ornaments. The most valuable and decorative buildings are located in Druskininkai, Palanga, and Birštonas.

One of the most spectacular types of wooden architecture is Catholic churches. Lithuania can now boast around 300 of them. Churches and their churchyards with belfries and chapels of various forms and sizes are unique architectural ensembles. The perfectly complete composition of wooden churches is characterized by the impressiveness of silhouettes and the harmony of forms and proportions. The architecture of the churches varies from simple folk motifs to more complicated forms, perfectly matching the requirements of the stylistic construction. Interiors are decorated with artistically carved altars. Most of the original old 18th century churches still survive in Žemaitija.

The diversity of sacred architecture is complimented with buildings of other religious confessions: Russian Orthodox churches, synagogues, Karaim kenesas, and mosques. Lithuania is probably the only European country with 13 wooden synagogues that survived World War II.

For centuries Lithuania has cherished the traditions of cross-making. From ancient times, crosses, roof poles, and chapel poles have been inseparable part of the Lithuanian landscape. This unique cultural phenomenon with its vast variety of forms and vitality of traditions has rightfully won the highest acknowledgement in the context of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (in 2001 UNESCO included this form of art on the list of world masterpieces).

Wooden architecture, having played an important role in the identity of Lithuania, has always been a chronicle of the history of our nation and reveals its spiritual and material values. Alongside the age rings of a tree, timber also bears the wood-carving experience of generations, the fantasy and mastery of carpenters that have formed traditions of local construction and the idiosyncrasies of regional architecture. Construction that has been mastered and perfected for centuries embodies the harmony of human creativity and nature and the unity of beauty and benefit. These values witness the vitality of the traditions of wooden architecture that have been carried on in the contemporary world.

**Written by Dr. Rasa Bertašiūtė
Photos Sigitas Gaudėža**